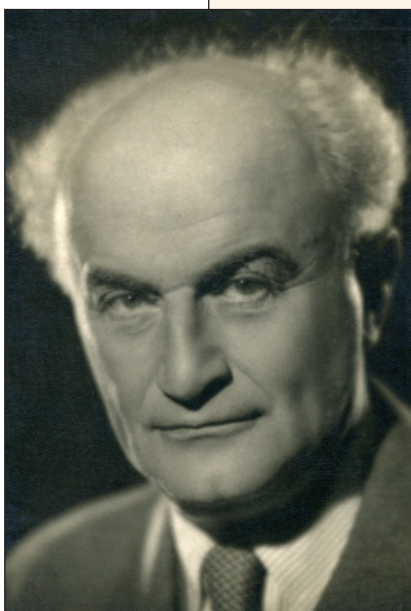

LACI BÁRÓ MAGYARSÁGA

1867: XVII. t.-c. 1. §. „Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak. 2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntettetik.”

A két rövid mondat, száz évek küzdelmeinek lezárása, amely küzdelmek során a magyarországi zsidóság emancipációjáért érvelt, tárgyalt, s tett konokul újabb és újabb lépéseket. 1867. december 27-én az uralkodó szentesítette a törvényt, amely 1868. január elsejével – százötven esztendeje – hatályba lépett. Olyan új helyzetet teremtve az ország s Budapest izraelita vallású polgárainak, amelyben nem volt többé kérdés, van-e bármi jogi természetű akadály annak, hogy kiteljesíthessék tehetségüket. Hogy elismerést szerezzenek maguknak, olykor nemzedékek óta itt élő felmenőiknek, hogy beírják nevüket egy szakma vagy éppen a város közössége, akár a nemzet történetébe, hogy fiaik, egzisztenciájuk örökösei, fényes pályát futhassanak be. Ennek a folyamatnak egyik példája volt a Hatvany család életútja.

A huszadik századi magyar történelem egyik leggazdagabb, gazdasági súlyán messze túlmutató jelentőségű újnemesi családja volt a Deutsch, Hatvany-Deutsch, majd Hatvany család. A vagyon mellett a famíliára jellemző tehetség, elhivatottság, szorgalom és szociális érzékenység emelte őket az arisztokrácia körébe, lehetőséget adva a magyar irodalom, kultúra és tudomány bőkezű támogatására, létrehozni olyan vállalkozásokat, folyóiratokat, támogatni olyan szerzőket, amelyek és akik nélkül a modern magyar irodalom nem lenne az, ami.

Magyarországi történetük Deutsch Ábrahámmal, a Kőszegről Aradra áttelepülő kereskedővel kezdődik. Szatócsüzetet nyitott, ahol szövetet, gyapottal és gabonával kereskedett. Idővel a gabonakereskedelem vált az üzlet fő profiljává, a család későbbi vagyonának alapjait ezzel teremtette meg. Fia, Ignác (1803–1873) szintén terménykereskedő volt, eleinte apja üzletében dolgozott, ám csakhamar önállósította magát. Az 1820-as években cukorfinomítót létesített a városban. Őt tekinthetjük a biztosítási üzletág egyik hazai megteremtőjének is, 1838-tól egy triezsi társaság helyi kirendeltségének volt a vezetője. 1848–49-ben nemzetőrként vett részt a szabadságharcban. Az 1850-es, 60-as években több vasútépítési fővállalkozója volt, jelentős tőkével szállt be a Concordia Gőzmalom alapításába.

„A »Deutsch Ig. és fia« családi cég a terménykereskedelemből emelkedett a magyar malom- és cukoripar koronázatlan királyává” – kezdi a vagyont megalapozó céget ismertető írást Kövér György. Az Aradon még csak Deutsch Ignác jogán üzletelő kereskedés 1856-ban Pesten már „Ig. Deutsch und Sohn” néven bejegyzett vállalat. Az alapítás és szerzés jegyében működik. Ezekben az évtizedekben kerül a család tulajdonába többek között az Arad megyei butyini, a Nógrád megyei bujáki, csóri és kozárdi birtok, a nagysurányi cukorgyár és velük egy időben a Nádor utcai ház, mely később Hatvany Lajos és testvérei szülőháza, a cég pesti központja, lakásuk lesz.

Ekkortájt, 1867-ben vásárolják meg 460 ezer forintért a hatvani kastélyt is, melyet még Grassalkovich Antal építtet 1754–57 között. Az épület és a körülötte levő földbirtok 1841-ben a bankár Sináék tulajdonába került. Tőle vásárolták meg, alig több, mint húsz esztendő után, az akkor már elhanyagolt állapotban lévő kastélyt és a hozzá tartozó uradalmat. A környék igen jó gabonatermő vidéknek számított, újabb hasznos befektetésnek látszott.

A Hatvany-Deutsch familia 1867 és 1945 között meghatározta Hatvan városának életét, a település képletesen és fizikai értelemben is „felke-

rült a térképre”: az általuk alapított cukorgyár 1889-től egészen 2003-ig Közép-Európa egyik legfontosabb üzemi központja volt. A kastélyt *Hatvany-Deutsch Sándor* (1852–1913), Lajos és testvérei, *Ferenc és Irén* édesapja kezdte lakókastéllá alakíttatni, évtizedekkel később. Az 1910-es évekre vált a család kényelmes otthonává, vendégszobákkal bővítve, díszkerttel körülvéve. Hatvany Sándor halála után lánya és veje, *dr. Hirsch Albert* kezébe került a hatalmas vagyon, és az épület, a park kezelése is. Ekkor valósították meg a kor legnevesebb kertépítészeti segítségével szobrokkal gazdagon díszített díszkertjüket, s hozták létre messze földön híres virágkertetüket is.

A család 1879-ben nemesi rangot kapott, 1897-től használták a kettős, Hatvany-Deutsch vezetéknévvel. Hatvany-Deutsch Sándor 1910-ben nyert bárói címet és örökös főrendházi tagságot.

A Deutsch-család generációkon át küzdötte fel magát a társadalmi hierarchia tetejére. Az ötödik nemzedék tagjai közül jó néhányan azonban már más utat választottak. Megtehették, vagyonuk lehetőséget biztosított ahhoz, hogy tehetségük, szenvedélyük szabta útra lépjenek, a művészetek és a tudomány felé forduljanak. Ignác unokái közül *Ferenc* (1881–1958) festőművész és műgyűjtő, *Irén* (1885–1944) a kertművészet és -építészet elhivatottja, *Lili* (1890–1968) író, *Bertalan/Bernát* (1900–1980) neves orientalista lett, *Antónia* építészeket tanult, később a New York-i ügyvédi kamara főtitkára volt.

S ennek az ötödik generációnak volt tagja Hatvany Lajos, a jelen írás főszereplője, becenevén „Laci báró” is, az író, irodalmár, kritikus és mecénás.

Az 1880-ban született Hatvany Lajos az első világháború kitörésekor még bizonyosan a zsidó felekezet kötelékébe tartozott, áttéréseinek pontos dátuma ismeretlen. A neológ pesti Chevra Kadisa tagjainak jegyzékében 1914-ben és 1915-ben is megtalálható. A Hatvany-Deutsch család tagjai, bár a felekezeti közéletben jellemzően nem vettek részt, jelentős anyagi segítséget adtak vallási, szociális célokra. A családtagokra más területen is oly jellemző jótékonyosság, mecénatúra ilyen téren is megmutatkozott: árvaházakat, anyaotthonokat, kórházakat, iskolákat is hoztak létre, illetve támogattak.

Arról, hogy Hatvany Lajosnak mit jelentett zsidósága, írásaiból is következtethetünk. Az áttérés előttiékből az látszik, hogy a vallás „nem érdekelte különösebben”, saját maga többes identitását többször is ironikusan emlegeti. A Huszadik Század körkérdésére adott válaszból egyértelmű az álláspontja: zsidóságát „fővilágos akadályként” említi, melytől meg kell szabadulni, szerinte minden „felvilágosult zsidó apának az a kötelessége, hogy keresztény gyermeket neveljen”. Ezt elengedhetetlennek tartja ahhoz, hogy „akadálytalanul vehessenek részt az emberiség minden munkájában”. Nem is olyan sokkal később, 1929-ben azonban már csalódottan fogalmaz: „Magyarnak éreztem magam, itt voltam otthon, magyarként írtam és agitáltam,

Lajos és testvérei: Ferenc és Irén

míg tudomra nem adták, hogy itt semmi keresnivalóm nincs.”

Az illúzióvesztés érthető, hiszen amikor az 1918-as forradalom és a Kommün után önkéntes emigrációjából hazatért, mint a fehérterror és a Horthy-rendszer heves ellenzőjét, perbe fogták. A bíró 1928-ban egyértelműen kijelentette, hogy Magyarországnak állampolgára lehet ugyan, de fia nem. Perének másodfokú tárgyalásán így fogalmazott: „Tíz év óta tudom a vádat: zsidó származású ember nem is lehet magyar, nincs asszimiláció, nincs beolvadás a magyar fajba. (...) Itt állok, mint ennek az alaptalan állításnak az élő szobra, melynek fáj minden tagja, és tiltakozik ez ellen az állítás ellen minden idegszálával.”

Hatvany-Deutsch Sándor legidősebb fia volt Lajos. Öccse, *Ferenc* festőművész és jelentékeny műgyűjtő. A családi anekdota szerint édesapjuk, amikor fiai felől érdeklődtek, így válaszolt: „Az egyik festő, és a másik is bolond!” Ez azonban nem jelen-

tette azt, hogy ne támogatta volna őket terveikben.

Lajos, amint eszmélni kezdett, maga mögött akarta hagyni szüleinek, nagyszüleinek világát, és attól kezdve – mondhatnánk kissé profánul – a passziójának élt. Szüvegyének – a magyar irodalomnak. Mivel anyanyelvével szinte egy időben tanult meg franciául, angolul

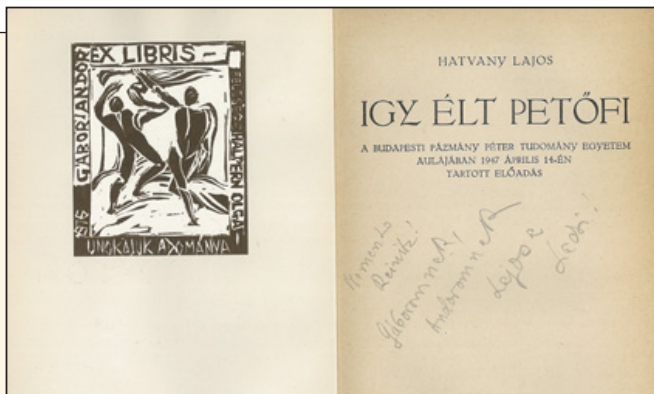

Báró Hatvany-Deutsch Sándor fiaival, Lajossal és Ferencsel

és németül, a világ nyitva állt előtte. A freiburgi egyetemre iratkozott be, de bölcsészdoktori címet Budapesten szerzett 1904-ben. Ekkortájt már kapcsolatban volt a későbbi Nyugat körével, így 1908-ban az ő jelentős anyagi támogatásával indult meg a modern magyar irodalom legnagyobb hatású folyóirata. Kezdetektől publikált is a lapban, kritikái, recenziói, tanulmányai jelentek meg. Létrehozott egy, a folyóirathoz kapcsolódó kiadványt is. 1911-ben azonban összekulönbözött *Osvát Ernő*vel, s viszonyuk olyannyira megromlott, hogy párbaj lett a vitából. Mivel a folyóirat köréhez tartozók inkább Osvátot támogatták, Hatvany háta fordított a lapnak. S bár az egyes írókat továbbra is segítette, más folyóiratokat vásárolt, illetve alapított, megvette a Pesti Napló részvényeinek nagy részét, s közreműködött többek között az *Esztendő*, a *Jövő* munkálataiban.

Az irodalom igazán szenvedélyesen érdekelte. Élete során két nagy költő, *Petőfi* és *Ady* vonzásában alkotott, e két nagy szerete alakította munkásságát. Évtizedekig kutatta *Petőfi* életművét és életrajzát, a nagy mű, a többkötetes *Igy élt Petőfi*, máig az egyik legalaposabb munka a költőről. Egész életét meghatározta *Adyhoz* fűződő kapcsolata. A költőnek nyújtott anyagi támogatáson túl barátok is voltak, és élete során nagyon sokat írt *Adyról*, méltatva gényűsát, művészetét. Számos cikke, tanulmánya jelent meg róla, halála után ezeket *Ady* című kötetében összegyűjtve jelentették meg. Elsőként ismerte fel *József Attila* tehetségét, akit szintén támogatott, az ő anyagi segítségével járhatott a Sorbonne-ra.

Felsorolni is nehéz azokat a neveket és címeket, amelyek neki köszönhetik megmaradásukat, alkotói indulásukat és későbbi pályájukat. Hosszú élete során lehetősége volt *Gyulai Pál* tanítványaként megkezdeni irodalomtudósi pályáját, és majdhogynem a teljes huszadik századi magyar irodalomban részt venni. *Kosztolányi*, *Karinthy*, a *Nyugat*, a *Szép Szó*, a *Pesti Napló*, a *Nyugat* Könyvkiadó..., s még hosszan lehetne folytatni a felsorolást. És a mecénásság mellett saját írói, irodalomtörténeti és kritikai pályáján túl, a kezdetektől élete végéig újságíró is volt, hol magyarul, hol németül, de ha kellett angolul publikált.

is folytatni tudta megszokott, polgári életmódját.

1946-ban tért haza másodszer, ekkor már véglegesen. Újra Budapesten élt, ám korábbi vagyona nélkül. Egyértelműen fogalmazott, amikor azt kérdezték tőle, hogy miért jött haza. A Dunára, a budapesti panorámára, az éjszakai fényekre mutatva vallotta be: nem tud e város nélkül élni.

Szeretett Budapestjén élete során számos helyen lakott. A Lipótvárosban született, 1915-ig családjával a Nádor utca és a Mérleg utca sarkán álló házban lakott, amely, mint említettük, ezekben az években a cég központja is volt.

Első önálló háza a budai Várban, a Tárnok utca 5-ös szám alatt volt. Tudjuk, hogy *Szabó Dezső* a Tárnok utcai Hatvany-házban írta meg az *Elsodort* falut. És azt is, hogy *Szabó* a Tanácsköztársaság első napjai iránti lelkesedésében „hálából” arra biztatta a személyzetet, hogy gyűjtsák rá a házat a báróra. (A rendkívül impulzív természetű író később megbánta elhamarkodott szavait.)

Második feleségével, *Marton Böskével* 1931-ben vásárolta meg a Bécsi kapu tér 7.-es számú, barokk eredetű lakóházat. A ház tulajdonosa 1807-től *Grigely József* piarista tanár, sokan máig „Grigely-házként” ismerik. A 19. század során nyerte el a nagyjából ma is ismert kora klasszicista formáját, ekkor kerültek a jellegzetes díszek is főhomlokzatra. Az épületen található domborművek *Vergiliust*, *Cicerót*, *Szókratészt* és *Liviust*, illetve középen *Quintiliannust* és *Senecát* ábrázolják.

Miután a ház a házaspár tulajdonába került, 1932-ben *Kismarty-Lechner Jenő* tervei szerint átalakították. A Bécsi kapu téri lakás több volt, mint egy előkelő rezidencia vagy társasági központ. A harmincas évek Budapestjének egyedülálló szellemi központja, az íróknak, költőknek és más művészeknek biztos menedéke. Számtalan visszaemlékezés örökíti meg azt a „műhelyt, szalont, őrtornyot”,

Húgával, Irénnel

Az úr ír

amely Cs. Szabó László visszaemlékezése szerint megszenyíthetett volna egy egzotikus állatkerti madárházat is.

Többen, köztük Ignotus, emlegetik a házigazda „embergyűjtő szenvedélyét”. Olyan fontos eseményeknek, találkozóknak adott otthont, melyekből később például a Szép Szó köre megalakult (amely folyóiratot egyébként egy másik Hatvany, Lajos unokatestvére, Bertalan finanszírozott), megfordult itt Bartók Béla, Kerényi Károly, Sárközi György és Féja Géza, itt találkozott Thomas Mann-nal József Attila és Márai, ide járt Reinitz Béla és Tamási Áron, Devecseri Gábor és Szomor Dezső, Szép Ernő és Fejtő Ferenc, Cs. Szabó László és megfordult itt a fiatal Weöres

Sándor is. És akkor még nem említettük a Nyugat nagy nemzedékét, Kosztolányit, Karinthyt, Ignotust. Hatvany Lajosnál egyetlen mérce volt: a tehetség. „Hatvany barátom házában tudtam meg, hogy létezik ilyesmi. Értelmiségiek hatalom nélkül – írók, tudósok, bohémek és arisztokraták kis köre szembe mert szállni egy mindenható rezsimmel”

– emlékezett Klaus Mann a Bécsi kaputéri ház körére. 1940-ben Hatvany eladta a kis palotát, úgy érezte, soha többet nem szeretne saját lakást Budapesten, „hotelszobák lakója leszek” – tervezte eljövendő éveit. Tudjuk, hogy ez nem így történt, 1947-es hazatérése után még következett pályájának egy nyugodt és sikeres szakasza.

Mint azt már említettük, az emigrációból visszatérő Hatvany egyik legmaradandóbb munkája, az *Így élt Petőfi* már itthon jelent meg. Ez a hatalmas munka, mely tekintélyes dokumentumanyagot dolgoz fel, tulajdonképpen a filológus visszatérése indulásához. A munkához számos visszaemlékezést, memoárt is elolvasott, valósággal a korszak és Pest-Buda szakértőjévé vált. Ennek a kutatómunkának, és a főváros-hoz fűződő vonzalmának eredménye az 1957-ben szerkesztésében megjelent *Beszélő házak* című kötet. Az első kiadás előszavában így ír céljáról: „Ézért gyűjtöttem össze az elmúlt nagy idők téglába foglalt tanúit, képen és írás-

ban az eljövendő nemzedékek számára, melyek ez önmagát egyre újra szülő városban, alighanem már csak ebből a könyvből ismerhetik meg a magyar történelem és irodalom két aranykorának Budapestjét.”

Pályája végén, úgy tűnik, sok mindent elért abból, amit mindig is szeretett volna. Tanított, műveit egyre többen ismerték és elismerték, Kossuth-díjat kapott, az Akadémia levelező tagjává választották.

Életének utolsó tíz évében a Pozsonyi út 40. szám alatt élt – lakása ismét szellemi központ, irodalmi találkozóhely lett. Hajdani élete relikviái között (már amennyit sikerült megmenteni belőlük), igazi (új)lipótvárosi polgári életet élhetett. Pár évvel halála előtt így írt unokatestvéreinek, Málinak, azaz Lesznai Annának: „Viharvert életem valami olyan happy-end-be fut be, hogy sohasem képzeltem. Pillanatnyilag – ki tudja meddig – én vagyok a Gyulai Pál, a Lessing, a Sainte-Beuve és a Macaulay együttvéve. Ha időben meghalok, az is maradok tán. Azután cáfoljon rám az utókor”.

A Nádor utcából induló életútja, nem is olyan messze a családi szülőháztól, egész Európára kiterjedő csavargások után, visszaérkezett a Duna partjához, ahol 1961-ben véget ért.

Az illusztrációk forrása
a Petőfi Irodalmi Múzeum

